

■ Główny Urząd Powierniczy Wschód i grabież mienia polskiego

Autor: Bogumił Rudawski (IZ)

Główny Urząd Powierniczy Wschód (*Haupttreuhandstelle, HTO*) był najważniejszą instytucją niemiecką, która przeprowadzała grabież mienia obywateli polskich w latach okupacji niemieckiej. Powstał on 19 października 1939 r. i został podporządkowany Hermannowi Göringowi jako pełnomocnikowi Urzędu ds. Planu Czteroletniego. Działalność placówki objęła polskie ziemie anektowane do Rzeszy Niemieckiej. W tym celu utworzono sieć regionalnych ekspozytur - Urzędów Powierniczych, które odpowiadały za konfiskaty majątku polskiego w poszczególnych jednostkach administracyjnych ziem wcielonych. Dla Kraju Warty powołano w grudniu 1939 r. Urząd Powierniczy w Poznaniu (*Treuhandstelle Posen*), przy którym funkcjonowała filia w Łodzi (*Treuhandnebenstelle Litzmannstadt*). *HTO* odpowiadał za konfiskaty mienia znajdującego się wyłącznie w miastach. W centrum zainteresowania instytucji znalazły się przede wszystkim przedsiębiorstwa przemysłowe, sklepy, warsztaty rzemieślnicze, apteki oraz mieszkania, należące do Polaków.

Główny Urząd Powierniczy Wschód nie był jednak jedyną instytucją zajmującą się grabieżą mienia. Przykładowo całe mienie rolne wraz z gospodarstwami przeszło na rzecz organizacji podległych bezpośrednio Heinrichowi Himmlerowi. W ten sposób zarówno Göring, jak i Himmler brali aktywny udział w podziale łupów w okupowanej Polsce

HTO i jego ekspozytury tworzyły podstawową strukturę administracji powierniczej, która w sposób zorganizowany i systematyczny ograbiata Polaków z ich własności. Ta zinstytucjonalizowana grabież składała się z czterech etapów:

- 1) ewidencji i rejestracji majątku (*Erfassung*),
- 2) jego konfiskaty (*Beschlagnahme*),
- 3) zarządu komisarycznego (*kommissarische Verwaltung*),

4) oraz sprzedaży mienia (*Verwertung*).

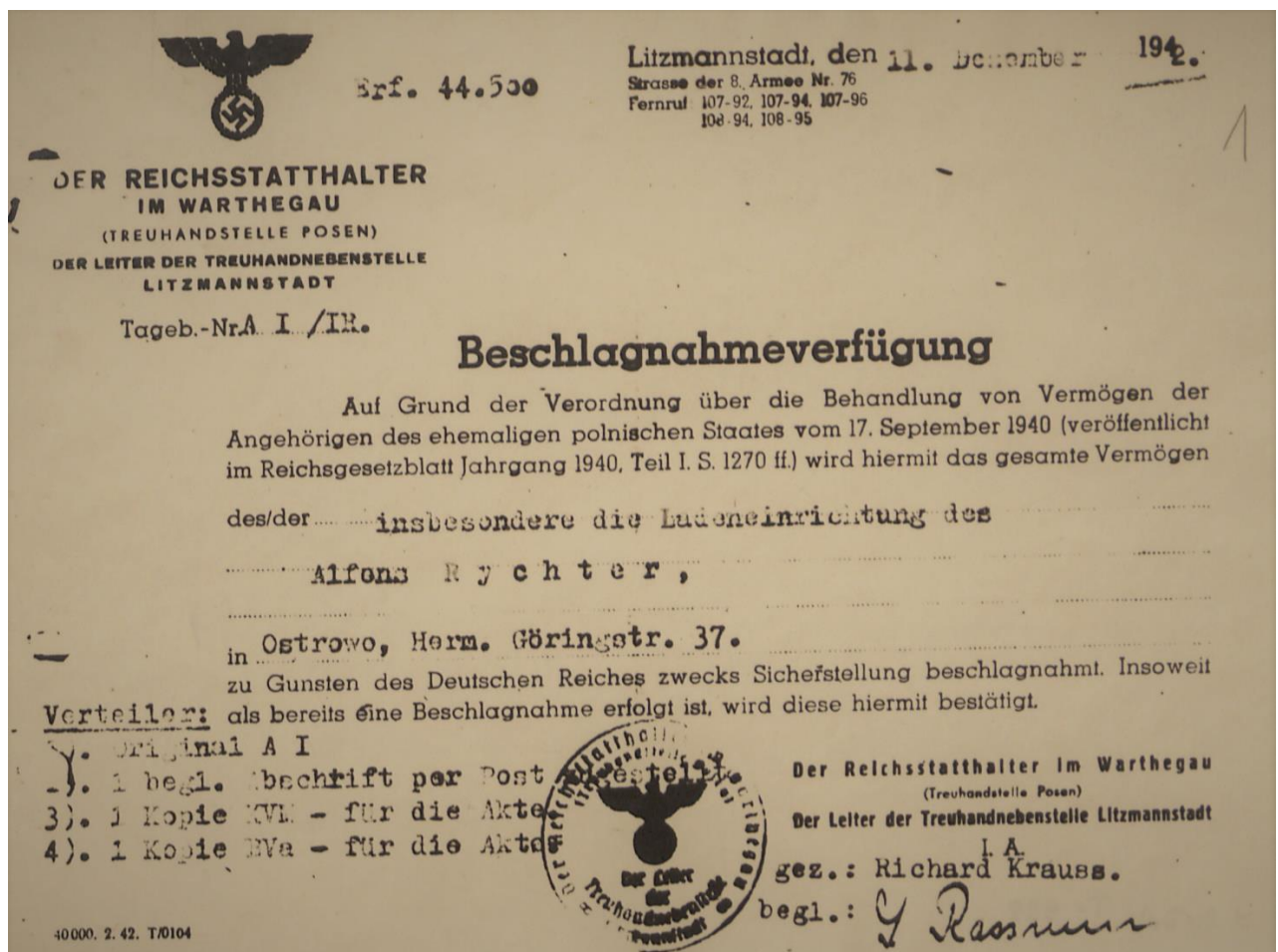
Podstawą do przeprowadzenia konfiskaty polskiej placówki gospodarczej była jej rejestracja w ewidencji odpowiedniego Urzędu Powierniczego. Po wprowadzeniu do kartoteki dokonywano oficjalnej konfiskaty, co miało podwójne konsekwencje. Po pierwsze, wywłaszczano dotychczasowego właściciela, który pod groźbą skierowania sprawy w ręce policji musiał podpisać sporządzony inwentarz oraz opuścić nieruchomość, oddając klucze niemieckiemu urzędnikowi. Dotychczasowy właściciel był zobowiązany zgłosić się do niemieckiego urzędu pracy, który wyznaczał mu nowe miejsce zatrudnienia, np. w Niemczech jako pracownik przymusowy. Po drugie, zagrabiony majątek przechodził w posiadanie placówki powierniczej, czyli *de facto* Rzeszy Niemieckiej, która była jedynym właścicielem skonfiskowanego na ziemiach polskich mienia. Oficjalnym potwierdzeniem dokonania konfiskaty było tzw. zarządzenie zajęcia. Od tego momentu przedsiębiorstwo było zarządzane komisarycznie poprzez powiernika wyznaczonego przez Urząd Powierniczy. Powiernik zarządzał powierzonym mu majątkiem, ale nie mógł swobodnie nim dysponować, np. czerpać zysków z administrowanej placówki. Musiały być one bowiem odprowadzane na konta *HTO*. Zarządca komisaryczny za swoją pracę otrzymywał jedynie wynagrodzenie, którego wysokość ustalana była przez Urząd Powierniczy. Powiernikami mogli być wyłącznie Niemcy. Zarząd powierniczy kończył się w chwili, kiedy skonfiskowane przedsiębiorstwo likwidowano lub sprzedawano. Wśród nabywców znajdowały się firmy niemieckie (w przypadku dużych przedsiębiorstw) oraz niemieccy osadnicy sprowadzani masowo na ziemie włączone do Rzeszy (w przypadku mniejszych placówek gospodarczych). Sprzedaż przedsiębiorstwa oznaczała ostateczną likwidację polskiej własności oraz ustanowienie nowej niemieckiej firmy.

HTO i jego regionalne oddziały taką procedurę grabieży stosowały przez całą okupację, zapewniając sobie monopolistyczną pozycję w tym zakresie. Wybuch wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r. przyniósł jednak powolny schyłek urzędu. Złożyło się na to kilka czynników. Po pierwsze, mniej więcej do 1941 r. zagrabiono wszystko to, co chciano zagrabzić, więc *HTO* zajmował się od tego momentu bardziej zarządaniem skonfiskowanego mienia niż konfiskatami. Po drugie, zainteresowanie działalnością urzędu stracił Göring, co spowodowało, że placówka znalazła się bez wsparcia z jego strony. Po trzecie, prace urzędu paraliżował brak pracowników, którzy byli zaciągani do *Wehrmachtu*. Prowadziło to w konsekwencji do likwidowania filii i ekspozytur *HTO*. Mimo tych pogłębiających się trudności *HTO* działał aż do kapitulacji Niemiec. Jeszcze na początku 1945 r. przygotowano ostatnie bilanse finansowe placówki, które pozwalają dziś oszacować wartość zagrabionego przez tę

instytucję mienia.

Podsumowując działalność *HTO* na ziemiach wcielonych i w Rzeszy Niemieckiej, gdzie przez pewien czas funkcjonował jeden z wydziałów instytucji, zysk osiągnięty z grabieży mienia polskiego wyniósł ponad 2,17 mld marek Rzeszy, czyli ponad 4,3 mld przedwojennych złotych polskich. Wartość mienia zagrabionego w Kraju Warty przez Urząd Powierniczy w Poznaniu i jego łódzką filię równała się kwocie ok. 270 mln marek (540 mln zł). Należy jednak uznać te kwoty za minimalne, ponieważ ostatnie bilanse handlowe *HTO* są niepełne i brakuje niektórych danych. Ponadto wartość konfiskowanego majątku była notorycznie zaniżana. Wiadomo, że co najmniej 1 mld marek uzyskanych z grabieży zasilili bezpośrednio budżet Rzeszy i został przeznaczony m.in. na finansowanie prowadzonej przez Niemcy wojny.

Fot.1. Zarządzenie zajęcia sklepu polskiego.

Źródło: I. Z. Dok. I - 928.

W zbiorach Archiwum II Wojny Światowej Instytutu Zachodniego znajdują się różne dokumenty związane z działalnością Głównego Urzędu Powierniczego Wschód oraz jego

oddziałów w Kraju Warty. Przykładowo pod sygn. I. Z. Dok. I - 928 zdeponowano zarządzenie zajęcia mienia (*Beschlagnahmeverfügung*) wystawione przez filię Urzędu Powierniczego w Łodzi.

Zarządzenie dotyczy konfiskaty sklepu Alfonsa Rychtera z Ostrowa Wielkopolskiego i zostało wystawione 11 grudnia 1942 r. Oznacza to, że w tym dniu sklep został oficjalnie skonfiskowany przez placówkę powierniczą, a jego prawowitego właściciela wywłaszczono. Należy podkreślić, iż dokument został wystawiony przez namiestnika Rzeszy w Kraju Warty (*Der Reichstatthalter im Warthegau*) Arthura Greisera. Związane to było z tym, iż w wyniku decentralizacji HTO przeprowadzonej w lutym 1941 r. ekspozytury urzędu podporządkowano administracji terenowej; w przypadku Kraju Warty był to namiestnik Rzeszy. Pełnił on od tego czasu oficjalnie funkcję kierownika Urzędu Powierniczego w Poznaniu i jego filii w Łodzi, chociaż nie kierował bezpośrednio ich pracami. Przyglądając się treści dokumentu warto zwrócić uwagę, iż przejęty sklep został, jak to określono, „zabezpieczony na potrzeby Rzeszy Niemieckiej”, czyli z chwilą wywłaszczenia Polaka stał się własnością państwa niemieckiego. Natomiast sama konfiskata nastąpiła na mocy rozporządzenia o traktowaniu mienia obywateli dawnego państwa polskiego (*Verordnung über die Behandlung von Vermögen der Angehörigen des ehemaligen polnischen Staates*) z 17 września 1940 r. Był to najważniejszy akt prawny, który stanowił podstawę do przeprowadzania konfiskat na ziemiach wcielonych. Określono w nim szczegółowo zakres konfiskat oraz sposób ich organizacji. Dokument ten został opublikowany w tzw. „Dzienniku obwieszczeń HTO” (*Mitteilungsblatt der HTO*). W „Dzienniku...”, wydawanym w latach 1940-1944, zamieszczono ponadto kilkaset innych rozporządzeń, zarządzeń, okólników, regulaminów *etc.* wydawanych przez instytucje zaangażowane w grabież mienia. Obecnie stanowi on niezwykle cenne źródło w badaniach nad tym zagadnieniem. Należy podkreślić, iż czterotomowy egzemplarz przechowywany w Instytucie Zachodnim jest jednym z nielicznych (w Polsce prawdopodobnie jedynym) kompletnie zachowanym i udostępnionym wydaniem.

Fot. 2. Fragment rozporządzenia z 17 września 1940 r. zamieszczony w „Dzienniku obwieszczeń HTO”.

199

	Seite		Seite
Erlaß des Reichsministers der Finanzen betr. Bürgersteuer der kommissarisch verwalteten Betriebe in den eingegliederten Ostgebieten vom 22. August 1940 . . .	199	Gemeinsame Kundverfügung des Reichsführers 44 — Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums — und der Haupttreuhandstelle Ost über die Rangordnung bei der Einsetzung von kommissarischen Verwaltern und bei der Verwertung des durch die Haupttreuhandstelle Ost beschlagnahmten Vermögens vom 25. September 1940	209
Erlaß des Reichsministers der Finanzen und des Reichsministers des Innern betr. Grundstückssteuer in den eingegliederten Ostgebieten vom 26. August 1940	200	Rundverfügung über die zweite Änderung der Kundverfügung über die Neuordnung des Aufbaus und der Organisation der Haupttreuhandstelle Ost vom 28. September 1940	210
Rundverlaß des Reichsministers der Finanzen betr. Kriegszuschlag zur Einkommensteuer in den eingegliederten Ostgebieten vom 6. September 1940	201	Rundschreiben betr. Gemeindefürsorge der deutschen Wirtschaft vom 28. September 1940	211
Erlaß des Reichsministers des Innern betr. Übernahme von völkischdeutschen Beamten aus den Baltischen Ländern, aus Galizien und Wolhynien vom 14. September 1940	201	Entscheidungen von grundsätzlicher Bedeutung	
Erlaß des Reichsministers der Justiz betr. Gebühren- und Auslagenfreiheit der Haupttreuhandstelle Ost vom 17. September 1940	201	Anlassaufträge an kommissarisch verwaltete Kreditinstitute — Bescheid vom 22. Juni 1940	211
Anordnungen		Anlassaufträge an kommissarisch verwaltete Kreditinstitute — Bescheid vom 7. August 1940	212
Überblick über seit dem 1. August 1940 ergangene, in den eingegliederten Ostgebieten gültige Anordnungen und Bekanntmachungen (abgeschlossen am 1. Oktober 1940)	202	Auskünfte über Umsiedler und Rückwanderer — Bescheid vom 19. Juli 1940	212
Anordnungen des Beauftragten für den Vierjahresplan, der Haupttreuhandstelle Ost und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums	203	Währungsumstellung — Erlaß des Reichswirtschaftsministers vom 23. Juli 1940	212
Bekanntmachung der Haupttreuhandstelle Ost, Treuhandstelle Polen, über die Anmeldung der Forderung der Hofener Landschaft und der Kreditgesellschaft der Stadt Lodsch vom 4. September 1940	203	Rückwerb eines ehemaligen Familienbesitzes in den eingegliederten Ostgebieten — Bescheid des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums vom 31. Juli 1940	212
Anordnung der Haupttreuhandstelle Ost über die Behandlung des polnischen Vermögens im Gebiet der ehemaligen Freien Stadt Danzig (M. Nr. 7) vom 4. Oktober 1940	203	Bürgersteuer von den kommissarisch verwalteten Betrieben in den eingegliederten Ostgebieten — Bescheid vom 31. Juli 1940	213
Anordnungen anderer Behörden	204	Zweite Anordnung über die Befriedigung von Forderungen gegen kommissarisch verwaltete Betriebe in den eingegliederten Ostgebieten vom 19. Juni 1940 — Bescheid vom 31. Juli 1940	213
Allgemeine Verfügung des Reichsministers der Justiz über die Verwaltung von Unternehmen, die unter maßgebendem feindlichen Einfluß stehen (§§ 12 ff. der Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens vom 15. Januar 1940 — RGBl. I S. 191) vom 17. September 1940	204	Ermittlung der Kapitalzusammenfassung oder Beteiligung bei kommissarisch verwalteten Kapitalgesellschaften — Bescheid vom 1. August 1940	214
Rundverfügungen und Rundschreiben		Armenrecht für Prozesse kommissarisch verwalteter Betriebe — Bescheid vom 6. August 1940	214
Rundschreiben des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums über		Anträge auf Feststellung von Sachschäden durch kommissarische Verwalter — Bescheid vom 16. August 1940	214
a) Volksdeutsche, die nach Abschluß der vertragsmäßigen Registrierung im Zuge des Flüchtlingsaustausches zwischen dem Reich und der Sowjetunion ins Reich gekommen sind,		Steuerrückstände aus der Vorkriegszeit — Bescheid vom 26. August 1940	214
b) Anhängung der vor dem 1. September 1939 geschiedenen Volksdeutschen aus den neuerrussischen Gebieten an die Umsiedlungsaktion vom 31. Juli 1940	204	Behandlung des Vermögens Norwegens, der Niederlande, Belgiens und Luxemburgs — Bescheid vom 17. September 1940	215
Rundverfügung betr. Befürwortung zur Erteilung von Einreiseerleichterungen in die eingegliederten Ostgebiete vom 2. August 1940	205	Revisionsgebühren — Bescheid vom 20. September 1940	215
Rundverfügung betr. Generalien des Prüfungswesens vom 15. August 1940	205	Wohlfahrtsunterstützung von Polen und Juden, deren Vermögen beschlagnahmt ist — Bescheid vom 4. Mai 1940	215
Rundverfügung des Oberlandesgerichtspräsidenten Polen betr. Grundstücksverkehr in den eingegliederten Ostgebieten vom 7. September 1940	207	Festsetzung der Altersgrenze für Ostbewerber — Bescheid vom 19. September 1940	216
Rundverfügung betr. Aussonderung von Grundstücken für den Dienst- und Wohnraumbedarf der Reichs-, Landes- und Kommunalbehörden und der Körperschaften des öffentlichen Rechts, sowie der Parteidentstellen vom 16. September 1940	207	Urteile	
Rundverfügung betr. Aufbeziehung der Handelsbücher und Aktien verkaufte oder liquidierter kommissarisch verwalteter Unternehmungen vom 19. September 1940	207	§ 10 RGStO, Gebühren- und Auslagenfreiheit der Haupttreuhandstelle Ost — AG, Polen — Beschl. vom 26. Juli 1940	216
Beutegut — Regelung von Zweifelsfragen in einer Befragung der beteiligten Ressorts vom 10. Januar 1940	208	Anerkennung der Rechtsstellung kommissarischer Verwalter nach schwedischem Recht (sudetendeutscher Arierungsfall) — Urteil des Sudaogerichts vom 16. Juni 1940	216
		Berichtigendes	
		Bekanntmachung betr. Anschriftenverzeichnis der Treuhandstellen	217
		Berichtigung zur Übersicht über die im Juni und Juli ergangenen Anordnungen	217

Verordnung
über die Behandlung von Vermögen der Angehörigen des ehemaligen polnischen Staates
Vom 17. September 1940
(RGBl. I S. 1270)

Auf Grund der Verordnung zur Durchführung des Vierjahresplans vom 18. Oktober 1936 (RGBl. I S. 887) in Verbindung mit der Verordnung zur Einführung des Vierjahresplans in den Ostgebieten vom 30. Oktober 1939 (RGBl. I S. 2125) wird für das Gebiet des Großdeutschen Reichs einschließlich der eingegliederten Ostgebiete verordnet:

— 176 —

§ 1

(1) Vermögen von Angehörigen des ehemaligen polnischen Staates unterliegt innerhalb des Gebiets des Großdeutschen Reichs einschließlich der eingegliederten Ostgebiete der Beschlagnahme, kommissarischen Verwaltung und Einziehung nach Maßgabe der folgenden Vorschriften:

(2) Dies gilt nicht für das Vermögen von Personen, die nach § 6 des Erlasses des Führers und Reichskanzlers über Gliederung und Verwaltung der Ostgebiete vom 8. Oktober 1939 (RGBl. I S. 2042) die deutsche Staatsangehörigkeit erworben haben. Die zuständige Stelle (§ 12) kann weitere Ausnahmen zulassen.

(3) Den Angehörigen des ehemaligen polnischen Staates stehen Angehörige der ehemaligen Freien Stadt Danzig polnischer Volkszugehörigkeit gleich.

§ 2

(1) Die Beschlagnahme ist auszusprechen bei Vermögen

- a) von Juden;
- b) von Personen, die geflüchtet oder nicht nur vorübergehend abwesend sind.

(2) Die Beschlagnahme kann ausgesprochen werden,

- a) wenn das Vermögen zum öffentlichen Wohl, insbesondere im Interesse der Reichsverteidigung oder der Festigung des deutschen Volkstums benötigt wird, oder
- b) wenn die Eigentümer oder sonstigen Berechtigten nach dem 1. Oktober 1918 in das damalige Gebiet des Deutschen Reichs eingewandert sind.

(3) Die Beschlagnahme kann auf einzelne Vermögensgegenstände beschränkt werden.

(4) Von der Beschlagnahme sollen regelmäßig ausgenommen werden:

- a) bewegliche Sachen, die ausschließlich der persönlichen Lebensführung zu dienen bestimmt sind;
- b) Bargeld, Bank- und Sparkassenguthaben sowie Wertpapiere bis zu einem Gesamtwert von 1000 RM.

§ 3

Vermögen sind unbewegliche und bewegliche Sachen (nebst allem Zubehör), Forderungen, Beteiligungen, Rechte und Interessen aller Art.

§ 4

(1) Mit der Beschlagnahme verlieren die bisher Berechtigten die Verfügungsbefugnis über das beschlagnahmte Vermögen. Die Befugnisse des Generalverwalters nach der Verordnung über die öffentliche Bewirtschaftung land- und forstwirtschaftlicher Betriebe und Grundstücke in den eingegliederten Ostgebieten vom 12. Februar 1940 (RGBl. I S. 355) bleiben unberührt.

(2) Wer beschlagnahmtes Vermögen in Besitz oder Gewahrsam hat, hat es bis auf weiteres zu verwalten. Veränderungen oder Verfügungen über das Vermögen oder seine Erträge sind nur in den Grenzen ordnungsmäßiger Wirtschaft zulässig. Alle darüber hinausgehenden Maßnahmen, insbesondere die Verfügung über Grundstücke, bedürfen der Genehmigung der zuständigen Stelle (§ 12).

§ 5

(1) über Vermögen, das der Beschlagnahme unterliegt, kann die kommissarische Verwaltung angeordnet werden, sofern es die ordnungsmäßige Bewirtschaftung erfordert.

(2) Die Anordnung der kommissarischen Verwaltung gilt gleichzeitig als Beschlagnahme.

§ 6

(1) Der kommissarische Verwalter wird von der zuständigen Stelle bestellt (§ 12). Er erhält eine schriftliche Bestallung. Er kann jederzeit abberufen werden.

(2) Bei der Führung der Geschäfte hat er die Sorgfalt eines ordentlichen Kaufmanns oder Verwalters anzuwenden und ist für alle aus der Verletzung dieser Verpflichtungen entstehenden Schäden verantwortlich. Der zuständigen Stelle (§ 12) hat er jederzeit alle von ihr verlangten Auskünfte zu erteilen und ihr, soweit nichts anderes bestimmt wird, über seine Verwaltungstätigkeit auch unaufgefordert monatlich zu berichten.

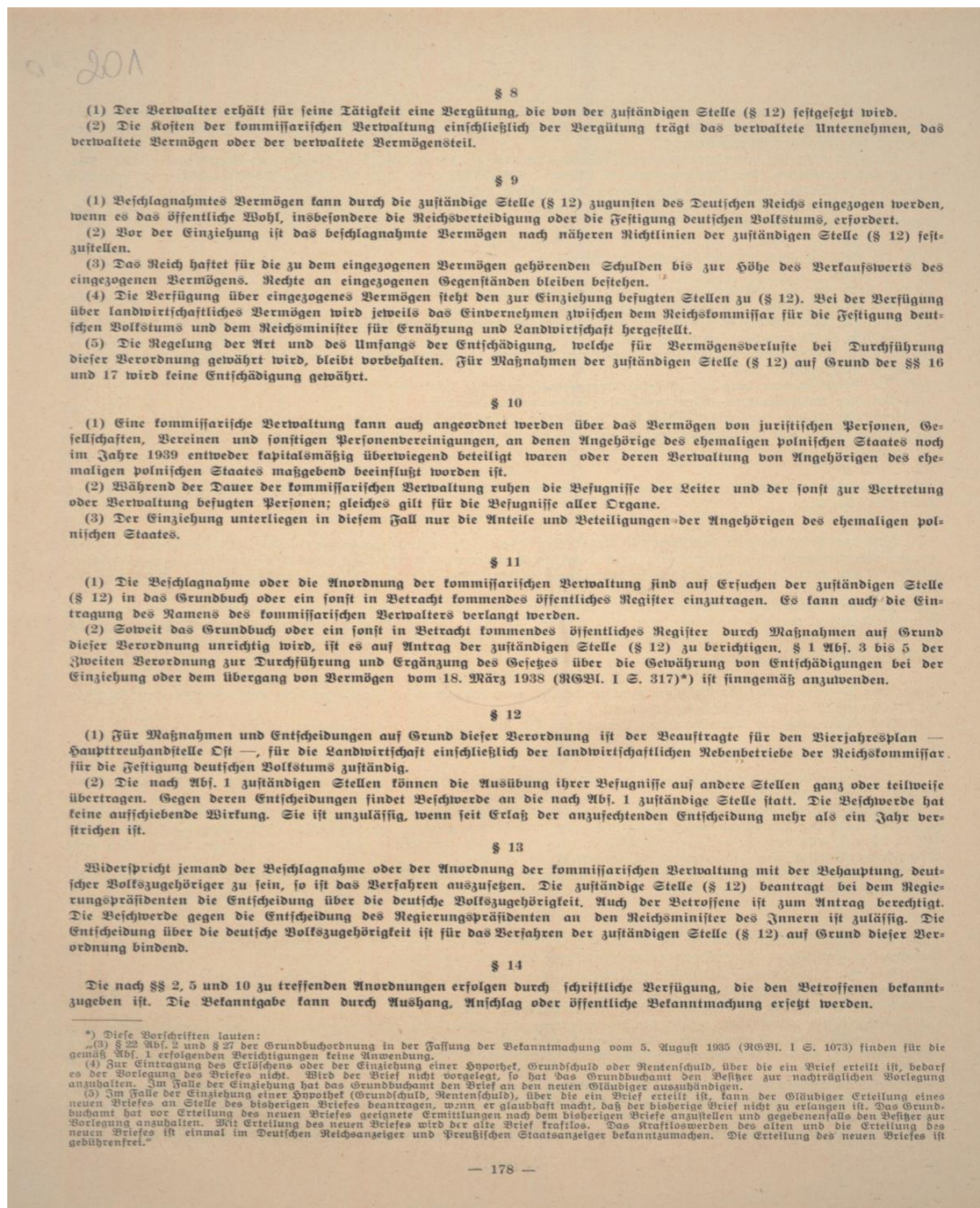
(3) Der kommissarische Verwalter kann zur Erfüllung seiner Obliegenheiten von der zuständigen Stelle — unbeschadet seiner strafrechtlichen Verantwortlichkeit — durch Ordnungsstrafen bis zu 10 000 RM angehalten werden.

§ 7

(1) Der kommissarische Verwalter ist zu allen gerichtlichen und außergerichtlichen Handlungen ermächtigt, die die Verwaltung des Vermögens im Rahmen ordnungsmäßiger Wirtschaft mit sich bringt.

(2) Nur mit ausdrücklicher vorheriger Ermächtigung der zuständigen Stelle (§ 12) darf der Verwalter

- a) Grundstücke veräußern oder belasten;
 - b) den Gegenstand oder die Rechtsform einer Unternehmung ändern;
 - c) Rechtsgeschäfte vornehmen, welche die Veräußerung oder Abwicklung einer Unternehmung oder eines Betriebes oder die Veräußerung des verwalteten Warenlagers oder sonstigen Vermögensteils in seiner Gesamtheit zur Folge haben; die Veräußerung des verwalteten Warenlagers oder sonstigen Vermögensteils in seiner Gesamtheit zur Folge haben;
 - d) gewerbliche, land- und forstwirtschaftliche Betriebe sowie land- oder forstwirtschaftliche Grundstücke über 10 ha Größe verpachten;
 - e) sonstige Rechtsgeschäfte vornehmen, deren Abschluß von vorheriger ausdrücklicher Ermächtigung der zuständigen Stelle (§ 12) durch deren öffentliche Bekanntmachung im Deutschen Reichsanzeiger und Preussischen Staatsanzeiger abhängig gemacht wird.
- (3) Rechtsgeschäfte, die ohne die nach Abs. 2 erforderliche Ermächtigung vorgenommen werden, sind unwirksam.

Źródło: I. Z. Dok. I - 576.

Bogumił Rudawski - dr, pracownik Instytutu Zachodniego, historyk, zajmuje się dziejami okupacji niemieckiej w Polsce i II wojną światową.

Instytut Zachodni
im. Zygmunta Wojciechowskiego
ul. Mostowa 27A, 61-854 Poznań

tel. +48 61 85 27 691, fax. +48 61 85 24 905
email: izpozpl@iz.poznan.pl
www.iz.poznan.pl